

Князь О.М.Голіцин у листопаді 1821 р. вислав в Одесу графові О.Ф.Ланжерону 115 екземплярів, надрукованого в Санкт-Петербурзі “Слова...” Костянтина Ікономоса при похованні Патріарха, “для роздачі поселенцям грецької нації”³⁹². У продаж надійшов Життепис Григорія V італійською мовою³⁹³. У 1848 р. архієпископ Херсонський і Таврійський Інокентій установив щорічно справляти панахиду по Григорієві V.

У 1871 р., бажаючи урочисто відсвяткувати 50-ту річницю незалежності Греції, її король Георгій I звернувся до російського імператора Олександра II із проханням про повернення останків патріарха на батьківщину, на що і дістав згоду³⁹⁴. Спочатку патріарх був похований в Афінах у храмі Св.Елефтерії, а потім перепохований у соборі Євангелістрії.

У квітні 1921 р. Григорій V був зачислений до святих мучеників.

25 березня 1997 р. відбулося освячення мармурового надгробка в Грецькій церкві Святої Трійці на місці, де колись спочивало тіло Григорія V. У надгробок була вкладена частина його святих мощів.

Olena Uvarova

On Constantinople patriarch Grigoriy the 5-th Burial in Odesa

On the grounds of documents of Odesa Region State Archives the author presents some new data concerning to circumstances of patriarch Grigoriy the 5-th Burial in Odesa, which was cruelly killed in Constantinople in 1821. The article contains extracts from the archives documents, periodicals of XIX c., commentaries – all what helps to reconstruct course, connected with finding of patriarch body, its delivering to Odesa and conducting of funeral ceremony of event.

УДК 93(477.7)“18”Скальковський

Людмила Новікова

“ИСТОРИЯ НОВОЙ СЕЧИ ИЛИ, ПОСЛЕДНЕГО КОША ЗАПОРОЖСКОГО” А.А. СКАЛЬКОВСЬКОГО НА ДЕМИДІВСЬКОМУ КОНКУРСІ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Стаття присвячена участі двох видань монографії А.О.Скальковського “История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” (1841-1842,1846) у Демидівському конкурсі Петербурзької Академії Наук, який розглядається як важливий чинник активізації місцевих або регіональних наукових досліджень у Російській імперії та Південній Україні у XIX ст.

У першій половині XIX ст. важливим чинником активізації наукових досліджень став конкурс Петербурзької Академії Наук. Заснування заходу

392 Там само. – Арк. 36.

393 Там само. – Арк. 68.

394 Слово, произнесенное первым секретарем греческого Синода архимандритом Аверкием Ламбири в Одесском Кафедральном соборе перед выносом останков патриарха Григория V из собора на пароход Византион, прибывший из Греции за сими останками // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – Одесса: Тип. П.Францова, 1871. – №9. – С.181; Возвращение смертных останков Константинопольского патриарха Григория V из России в Грецию // Там само. – С. 165.

стало можливим завдяки фінансовій підтримці з боку Павла Миколайовича Демидова (1798-1840). Власник Сибірських чавуноплавильних заводів, він багато зробив для розвитку науки в Російській імперії і був обраний почесним членом імператорської Академії Наук. Зі значних сум, які у 1830-1840 рр. щорічно вносили до АН П.М.Демидов, ця наукова установа з 1832 р. регулярно присуджувала Демидівські премії авторам тих представлених на конкурс робіт, які, на думку спеціально призначеного рецензента і за погодженням з Конференцією, виявлялися гідними такого рішення. Предмет цих робіт, за положенням, мав стосуватися Росії, а автор мав бути “или природный русский или иностранец состоящий в русской службе и проживающий в России”³⁹⁵.

Важливим наслідком проведення конкурсу, який заохочував до наукової праці широкі кола освічених людей і не обмежував право участі представників так званої провінції, став імпульс до розвитку регіональних досліджень у Російській імперії, що є проблемою, недостатньо дослідженою в історіографії. Окремі моменти історії конкурсу були розкриті у монографії М.А.Мезеніна³⁹⁶, однак дослідник зосередив свою увагу виключно на нагороджених роботах. Внаслідок цього за лаштунками його праці залишилися важливі відомості про роботи, які не отримали премії, що не дозволяє повністю розкрити історію конкурсу, а отже, й історію розвитку наукових знань. Також спеціально не досліджувався процес проходження по конкурсу праць історичного характеру. У цій статті ми маємо намір частково заповнити означені лакуни на прикладі участі у конкурсі на здобуття Демидівської премії двох видань монографії А.О.Скальковського “История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” (у конкурсі 1842 і 1846 рр.). Окремі моменти участі праць цього дослідника у конкурсі Академії згадані в роботі В.М.Хмарського³⁹⁷, однак цей аспект його біографії ще не був предметом докладного розгляду.

Своє знайомство з конкурсом А.О.Скальковський міг розпочати завдяки своєму начальникові – градоначальнику Одеси О.І.Льовшину (Левшину), а також завдяки генерал-губернатору Новоросійського краю та Бессарабії М.С.Воронцову. Перший отримав половинну премію Академії Наук у 1834 р. за дослідження “Описание киргиз-кайсацких орд и степей”³⁹⁸, до другого А.О.Скальковський звернувся у 1836 р. з проханням посприяти участі в академічному конкурсі своєї першої значної праці “Хронологическое обозрение истории Новороссийского края” (ч. 1, 1836 р.)³⁹⁹. На подальшу участь у заході міг надихати факт знайомства у кінці 30-х рр. ХІХ ст. А.О.Скальковського з братом Павла Демидова Анатолієм, який відвідав Одесу і для якого південь також становив особливий предмет

395 Общий отчет о шестнадцатом присуждении Демидовских наград, составленный непременно секретарем имп. АН и читанный в публичном собрании сей Академии // Шестнадцатое присуждение учрежденных П.Н.Демидовым наград, 24 мая 1847 г. – С.Пб., 1847. – С. 2.

396 Мезенин Н.А. Лауреаты Демидовских премий Петербургской Академии Наук. –Л., 1987. – 203 с.

397 Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на півдні України: Аполлон Скальковський.-Одеса, 1998.(Записки історичного факультету ОДУ ім. І.І.Мечникова вип. 6).

398 Мезенин Н.А. Лауреаты... - С. 61.

399 ДАОО. – Ф. 1. – оп. 200. – Спр. 30. – Арк. 150.

зацікавленості, однак з природничо-промислової точки зору⁴⁰⁰. В одному з конкурсів вони взяли участь водночас як конкурсанти (у 1846 р.)⁴⁰¹. У 1837 р. А.О.Скальковський представив на розгляд Академії працю “Первое тридцатилетие истории г. Одессы” (1837), у 1839 – “Хронологическое обозрение истории Новороссийского края” (Ч. 1-2) та “Историко-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы” (1839). На конкурс 1842 р. дослідник подав на розгляд академіків результати своєї праці над створенням історії запорозького козацтва – монографію “История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” (1841(1842)) (далі – ИНС-1)⁴⁰². Результат конкурсу був незадовільний для А.О.Скальковського Черговий раз йому не вдалося отримати давно очікуване престижне визнання Академії Наук.

Матеріали з архіву Коша Запорозької Січі продовжували поступати до одеського дослідника. Їх опрацювання дозволило значно збільшити обсяг монографії, роботу над другим виданням якої історик розпочав у 1843 р.⁴⁰³ Довгий час за положенням, що регламентувало участь наукових праць у Демидівському конкурсі, другі видання не допускалися до участі в ньому. Однак у 1846 р., коли минуло вже 15 років з часу заснування заходу, були внесені зміни до положення. За новими правилами, до участі у конкурсі допускалися другі видання без урахування того, чи приймали участь у конкурсі перші. Ставилася одна умова: “необходимо, чтобы новое издание, против первого, было значительно умножено и исправлено самим автором”⁴⁰⁴.

Підготувавши друге, значно доповнене видання “Истории Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского”⁴⁰⁵ (далі-ИНС-2), А.О.Скальковський мав намір взяти участь у сімнадцятому конкурсі 1847 р., вказуючи у своєму листі до Конференції Академії Наук від 18 липня 1846 р., що на початок 1847 р. має вийти невеликий “сборник подлинных документов или приложений”⁴⁰⁶. Подібну інформацію він подав у лютому 1846 р. у повідомленні про майбутнє друге видання історії Нової Січі, вказавши, що у збірці буде більше 50 номерів повних документів, а також списки кошових, суддів, писарів, осавулів, імена старшини у 1769 р., імена кримських ханів з 15-го хана до кінця XVIII ст.⁴⁰⁷. Однак Академія Наук включила його роботу, не чекаючи обіцяних додатків, до шістнадцятого конкурсу 1846 р., й їй був наданий почесний відгук установи, який мав вийти в “Отчете о семнадцатом присуждении демидовских наград”, як говорилося у листі Академії до А.О.Скальковського від 31 травня 1847 р.⁴⁰⁸, однак надрукований був у

400 Будущность промышленной жизни Новороссийского края //Русский дневник.-1859.-1 янв.

401 Общий отчет... – С. 7.

402 Скальковский А. История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского. Извлечена из собственного запорожского архива. - Одесса, 1841(далі-ИНС-1).

403 Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на півдні України.....-С. 84.

404 Общий отчет... – С. 2.

405 Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого архива. – Ч. 1-3. – 2-е изд., исправленное и значительно умноженное. – Одеса, 1846 (далі –ИНС -2).

406 Архів Російської Академії Наук (далі – Архів РАН). – Ф. 2. – Оп. 1 –1846. – Спр. 1. –Арк. 163.

407 Библиографическое известие // Русский инвалид.-1846.-21 февр. (№ 41).

408 Архів РАН.-Ф. 2.-Оп. 1-1846.-Спр. 1.-Арк. 164-164, зв.

звіті про 16-й конкурс⁴⁰⁹.

Анонсована збірка документів не побачила світ і у 1847 р. Так, у своєму листі до академіка П.І.Кеппена від 3 березня 1847 р. А.О.Скальковський пише: “В будущем разве году выйдет 4-й том этой книги – в виде Сборника подлинных бумаг – документов и дополнений”⁴¹⁰. На жаль, доля цього видання залишається нез’ясованою хоча підготовка його простежується за матеріалами особистого архіву історика, де зберігається список “Приложений”, в якому у хронологічному порядку вміщено близько (не всі правильно пронумеровані, останні два документи – без номерів) 50 позицій, що охоплювали документи від 1635 р. до другої половини XVIII ст.⁴¹¹. Порядок і кількість позицій дозволяє припустити, що це і є проект запланованої збірки документів⁴¹². Частина з них (11) вже була оприлюднена в ИНС-1. Всього було видруковано у ИНС-1 та ИНС-3 біля 18 документів (включно зі списками кошових отаманів та кримських ханів) зі зазначених у списку додатків з архіву А.О.Скальковського.

Спробуємо з’ясувати, чому наукова установа не пішла на зустріч автору у питанні терміну конкурсу. На наш погляд, це могло бути пов’язано з публікацією у 1846 р. робот з історії козацтва Г.Ф.Міллера під назвою “Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах”. Цей дослідник ще у 1755 р. висловив думку про те, що Універсал гетьмана Богдана Хмельницького від 15 квітня 1655 р. (який підтверджував грамоту Стефана Баторія 1576 р. з наданням права запорозьким козакам на володіння їх територією), на який опирався при визначенні багатьох концептуальних положень А.О.Скальковський, і який зайняв перше місце у додатках до ИНС-1 та мав бути під № 1 у збірці документів до другого видання ИНС, є фальсифікатом. Одним з головних аргументів Г.Ф.Міллера став такий: чи може той, хто сам не володіє чимось (мається на увазі Богдан Хмельницький та територія Запорозької Січі), жалувати цим іншого (запорожців)⁴¹³. Отже, ймовірно, краще було допустити роботу для конкурсу 1846 р., як таку, що ще неможливо було в широкому науковому середовищі співвіднести з думками Г. Ф. Міллера щодо універсалу. Можливо, це стало однією з причин того, що А.О.Скальковський отримав за ИНС-2 від Академії схвальний відгук, а не грошову премію. Також це могло сприяти призупиненню занять істориком історією Нової Січі, бо А.О.Скальковський, як ми побачимо надалі, не був налаштований поступатися своїми висновками та переконаннями – власними чи запозиченими з традиції – в галузі історії запорозького козацтва. Тільки через 40 років він вирішує і надалі відстоювати свою точку зору в історіографії, видавши третє видання ИНС, де продовжував опиратися на дані Універсалу. Знаменно, що він у цьому виданні демонструє своє

409 Устрялов Н.Г. Разбор сочинения г. А. Скальковского под заглавием “История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского”, составленный академиком Н.Устряловым // Шестнадцатое присуждение учрежденных П.Н.Демидовым наград, 24 мая 1847 г. – С.Пб., 1847.-С. 157-164.

410 Архив РАН. – Ф.30. – Оп. 3. – Спр. 257. – Арк. 2-2, зв.

411 Архив Санкт-Петербургской филиї Института Российской истории РАН (далі – Архив СПб. ФІРІ РАН). – Ф. 200. – Оп. 2. – Спр. 187. – Арк. 38-39.

412 ИНС-2.-С. 32, прим.; Библиографическое известие //Русский инвалид. – 1846. – 21 февр. (№ 41).

413 Миллер Г. Ф. Исторические сочинения Малороссии и малороссиянах – М., 1846. – С. 44.

незнайомство з виданням праць Г.Ф.Міллера⁴¹⁴.

Рецензентом “Истории Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” у конкурсі 1842 р. став за дорученням Петербурзької АН вже відомий на той час історик, екстра-ординарний професор руської історії Петербурзького університету Микола Герасимович Устрялов (1805-1870). Рецензія на роботу, що не отримала у цьому конкурсі відзнаки Академії, так і залишилася в архіві установи⁴¹⁵. У той же час вона представляє неабиякий інтерес як за своїм змістом, який є ілюстрацією далеко не офіційного в очах рецензента трактування автором питань, пов'язаних з феноменом запорозького козацтва, так і за своїми наслідками для дослідницької діяльності А.О.Скальковського у вивченні історії запорозького козацтва. Саме тому ми вважаємо за необхідне помістити її текст у кінці статті майже повністю (зберігається мова, синтаксис, особливості стилю і пунктуації джерела). Рецензія на друге видання монографії у конкурсі 1846 р. також була довірена Академією М.Г.Устрялову⁴¹⁶ і була, як вище згадувалося надрукована

У рецензії на монографію А.О.Скальковського під час конкурсу 1842 р. М.Г.Устрялов висловив цілу низку принципів зауважень, хоча згодом сам зазначав “вообще одобрительный” характер відгуку⁴¹⁷. Критичні висловлювання російського історика стосовно поверховості та необґрунтованості висновків А.О.Скальковського, на наш погляд, були викликані невідповідністю між трактуванням окремих питань ним самим та А.О.Скальковським, а також тим, що останньому не вдалося на практиці у першому виданні історії Нової Січі дотриматися у повному обсязі необхідних вимог наукової критики, як її розумів М.Г.Устрялов. Принципи наукової критики були викладені останнім у дисертації “О системе прагматической русской истории”, а також у передмові до загальної праці з “русської” (зберігаємо термінологію автора з огляду на семантичне навантаження у досліджуваний час) історії⁴¹⁸. Якщо порівняти “словник” А.О.Скальковського (наприклад вислів “прагматическая история”⁴¹⁹) та М.Г.Устрялова у галузі теорії історичного дослідження то стає зрозумілою вага авторитету петербурзького історика у цій галузі для історика регіонального.

М.Г.Устрялов в історії історичної науки відомий, зокрема, своїми публікаціями історичних пам'яток XVI-XVII ст. та як автор синтетичної праці під назвою “Русская история”, яка витримала багато видань. У цій роботі вчений розвиває власну концепцію історії Русі, яка трактується ним більш широко, ніж історія Російської держави, і водночас дозволяє трактувати його роль в історіографії як офіційного історика. Він починає руську історію з Київської Русі, вказує на остаточний поділ Русі в кінці XVII ст. на східну (у складі Російської

414 Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорожського.- Дніпропетровськ, 1994. – С. 95.

415 Архів РАН. – Ф. 2. – Оп. 1-1842. – Спр. 1. – Арк. 48-50, зв.

416 Архів РАН. – Ф. 2. – Оп. 1-1846. – Спр. 1. – Арк. 61.

417 Устрялов Н.Г. Разбор сочинения ...-С. 161.

418 Устрялов Н. О системе прагматической русской истории. – С.Пб., 1834; Устрялов Н.Г. Русская история. Ч. 1.-С.Пб., 1837.-С. 1 і далі.

419 ИНС-1.-С. 144.

держави) і західну, кожна з яких з цього моменту – з часу початку нової історії з точки зору тодішньої історичної науки – розвивалася окремим історичним шляхом. При розгляді нової історії основним предметом свого дослідження історик називає “судьбу восточної Русі, судьбу России”⁴²⁰. Подібний підхід до висвітлення руської історії дозволив М. Г. Устрялову охопити широке коло проблематики, розглянути окремі сторінки історії Литовського князівства, Польщі та Речі Посполитої, України та українського (в тому числі запорозького) козацтва (в ліхтариках “Запорожье”, “Дашкович”, “Стефан Баторий” та інших⁴²¹).

Одне з перших зауважень Устрялова на роботу А.О.Скальковського було пов’язано з позицією одеського дослідника у питанні етнічного змісту терміну “Русь” – суперечки між норманістами та антинорманістами були однією зі складових історіографічного процесу того часу. Сам рецензент був норманістом, тоді як А.О.Скальковський вважав Русь назвою слов’ян. Згадки про початки слов’янської історії розпочинають у А.О.Скальковського історію запорозького козацтва, яке він розглядав саме як представника слов’янського лицарства⁴²². Критика М.Г.Устрялова не спонукала дослідника в ИНС-2 змінити свою позицію у цьому очевидно принциповому для нього питанні, і він тільки зазначає, що нез’ясованим залишається питання, як саме нормани “сделались Русскими?”⁴²³. Цікаво, що А.О.Скальковський, поділяючи у питанні походження окремих гілок козацтва Русь на дві частини – Південну та Північну, або Велику⁴²⁴, дотримується поглядів, також відмінних від підходів М.Г.Устрялова, який, як вже було сказано, пропонував головний поділ Русі на східну та західну.

Погляди М.Г.Устрялова на історію запорозького козацтва на момент конкурсу 1842 р., іноді наближаючись до інтерпретацій А.О. Скальковського, в багатьох випадках принципово від них відрізнялися. Це стосується, зокрема, питання зв’язку між запорозьким та “малоросійським” козацтвом, проблеми прототипу та часу виникнення запорозького козацтва та інших. М.Г.Устрялов, як і деякі з його попередників у висвітленні історії запорозького козацтва⁴²⁵, розглядає запорожців на певному етапі їх історії як синонім “малоросійського” козацтва. З характеристики козацтва стає зрозумілим, що російський історик при визначенні спільності між запорозьким козацтвом та “городовим” опирається на типологічну близькість їх внутрішньої організації, хоча і визнає те, що прототипом “городового” стало запорозьке козацтво. Він також вважає, що прототипом для українського козацтва стало донське: “Казакі Малороссийские образовались по примеру донских. Первоначальное воинственное

420 Устрялов Н.Г. Русская история.-3-е изд. –С.Пб., 1845. – Ч. 2. –С. 3.

421 Устрялов Н.Г. Русская история.-С.Пб., 1837. – Ч. 2. – С. 216 – 218.

422 ИНС-1. – С. 1 –2.

423 ИНС-2. – С. 19.

424 ИНС-2. – С. 28.

425 Запорожские казаки //Словарь географический Российского государства, описывающий азбучным порядком. –М., 1804. –Ч. 2. –Стб. 536.

братство, служившее основанием их, возникло в конце XV в., в⁴ низовьях Днепра, под именем Черкас и Запорожцев...По примеру запорожцев, образовались казачьи дружины в Малороссийских городах, оне состояли из воинственных людей, соединенных тесными узами братства, свободных от общественных повинностей и зависевших единственно от своих старшин." Остаточне розділення козацтва на дві гілки – "малоросійське" (реєстрове) та запорозьке М.Г.Устрялов пов'язує з реформою короля Стефана Баторія⁴²⁶. Хоча А.О.Скальковський і говорить про спільне коріння між "малоросійським" та запорозьким козацтвом, спільне походження від "Руси южных и юго-западных княжеств"⁴²⁷, однак визнає за запорозьким буквальну, шляхом колонізації, роль у формуванні "малоросійського", а не шляхом рецепції в українських містах організаційної парадигми устрою запорозької громади.

Особливу критику з боку М.Г.Устрялова викликало переконання А.О.Скальковського у тому, що "запорожцы, т.е. славянские витязи, составляли род военного братства, учредившегося подобно римско-католическим монашеским орденам"⁴²⁸. Для М.Г.Устрялова такі погляди означали, що ці ордени, а не, в чому він був переконаний, православне донське козацтво, стали взірцем для створення запорозького братства. Це було неприпустимим для російського історика, тим більше, що А.О.Скальковський спеціально вказував і на те, що донське та інші види козацтва утворилися на зразок запорозького, у тому числі "малоросійськѣ, як було з'ясовано вище. Близьку в цьому аспекті думку висловлював до А.О.Скальковського, наприклад, вже згаданий Г. Ф. Міллер (Мюллер)⁴²⁹. Свою позицію в цьому питанні А.О.Скальковський зберігає й у ИНС-2, де зазначає, що запорожців "считаем началом и первообразом всего козачьего мира"⁴³⁰.

У питанні щодо подібності орденам запорозького козацтва А.О.Скальковський також не поступився своєю позицією під критикою М.Г.Устрялова. Історик, правда, в ИНС-2 замість твердження подібності говорить про те, що можна порівняти (підкреслено мною.-Л.Н.) запорожців з католицькими орденами, звертає увагу читачів на існуючі докази цього "припущення"⁴³¹. Ці докази, особливо документи, настільки, з точки зору А.О.Скальковського, вагомі, що "самый неугомонный враг козачества не откажет между ними (козаками та західним духовним лицарством) сродства, очень естественного"⁴³². У зв'язку з цим з'являється проблема зовнішніх впливів на запорозьке козацтво, на його особливий устрій та побут. В ИНС-1, серед іншого, А.О.Скальковський відмічає, що знання правильної військової справи

426 Устрялов Н.Г. Русская история.-С.Пб., 1837.-Ч. 2.-С. 216-218.

427 ИНС-1.-С. 7, 72, 144.

428 ИНС-1.-С. 39.

429 СоловьевС. ГерхардФридрихМюллер(ФедорИвановичМиллер) // Современник1854.-№ 10.-С. 131.

430 ИНС-2.-С. 28.

431 ИНС-1.-С. 39; ИНС-2.-С. 101.

432 ИНС-2.-С. 102.

козаки отримали від польських гетьманів у XVI і XVII ст.⁴³³. В ИНС-2⁵ він приділив ще більшу увагу питанню, як саме проникали у середовище запорозького козацтва ідеї лицарства та орденського порядку. Відповідь, з точки зору А.О.Скальковського, лежала на поверхні – “от поляков, первых образователей, если не учредителей Запорожья в XVI веке; если не в военном, то хотя в гражданственном образе”⁴³⁴.

Слід зазначити, що у питанні визнання польського впливу на розвиток козацтва історик не був першим. Як в російській⁴³⁵, певним чином і у М.Г.Устрялова, так і в українській історіографії (у праці В.Г.Рубана) вже згадувалося або стосовно ролі польських королів в організації козацтва, або стосовно ролі поляків – керівників козацтва, і А.О.Скальковський був обізнаний з цими джерелами⁴³⁶. Серед згаданих осіб – Є.Дашкевич П.Ланцкоронський, король Сигізмунд I, якого історик вважав першим засновником Запорозької військової общини⁴³⁷, опираючись переважно на згадагний вище універсал 1655 р. Слід зазначити, що питання про етнічну належність перших лідерів козацтва не було однозначним у першій половині XIX ст., як і взагалі уявлення про попередників Богдана Хмельницького. Так, М.О.Максимович схилився до версії про те, що Є.Дашкевич був православним русином, а П.Ланцкоронський, існування якого зафіксоване в універсалі 1655 р., є особою невизначеною, в той час як польський історик слов'янського законодавства Мацеєвський писав про родинні зв'язки П.Ланцкоронського з польським королем Олександром⁴³⁸. А.О.Скальковський очевидно схилився до польського походження керівників козацтва.

Крім того, історик шукає більш широкі впливи і в ИНС-2 вказує на існування інтересу у польської еліти до теми орденів як форми організації захисту країни⁴³⁹. Очевидно, А.О.Скальковський дійсно був переконливим у другому виданні ИНС, тому що в рецензії М.Г.Устрялова у конкурсі 1846 р. з'являється висновок, що козацтво “наполняет своими делами много страниц Русской и Польской истории” (особливості розуміння М.Г. Устряловим терміну “руська історія” було розглянуто вище)⁴⁴⁰.

Не співпадали погляди істориків і на час походження козацтва. А.О.Скальковський вважав і в ИНС-1, і надалі в ИНС-2, що впевнено, опираючись на дані писемних джерел, існування запорозького козацтва можна відзначити для XVI ст.⁴⁴¹. Для більш ранньої хронології немає писемних підтверджень. При визначенні нижньої хронологічної межі історик виходив з того, що самі козаки в документах-чолобитних XVIII ст. та переказах зберігають пам'ять про початки козащини до 1576 р. Початок

433 ИНС-1.-С. 59.

434 ИНС-2.-С. 106.

435 Запорожские козаки ...-С. 536; Соловьев С. Герард Фридрих Мюллер...- С. 132.

436 ИНС-1.-С. 144; Архів СПб. ФІРІ РАН.-Ф. 200.- Оп. 2.-Спр. 151.- Арк. 2-4.

437 ИНС-2.-С. 28, прим.; 34.

438 Грушевский А.С. М.А.Максимович (1804-1873).- С.Пб., 1906.-С. 28-29; Максимович М.А. Исторические письма о казаках к М.В. Юзефовичу // День.-1863.-16 нояб. (№ 49).-С.18; Исторические отрывки г-на Мацеевского. О казаках //Журнал Министерства народного просвещения.-1837.-Ч. 15, № 7-9. - С. 493.

439 ИНС-2.-С. 108-109, прим.

440 Устрялов Н.Г. Разбор сочинения ...-С. 159.

441 ИНС-1.-С. 6; ИНС-2.-С. 26.

запорозького козацтва як організованої певним чином суспільної структури він пов'язує найраніше з початком XVI ст. – періодом діяльності Є. Дашкевича⁴⁴², П. Ланцкоронського короліванням Сигізмунда I.

Наступним моментом, який піддав критиці рецензент при участі ИНС-1 у конкурсі 1842 р., стала інтерпретація А. О. Скальковським особливостей підпорядкування запорозької церкви. Стверджуючи незалежність запорозької церкви⁴⁴³, він, незважаючи на критику рецензента і у другому виданні ИНС продовжує наполягати на її особливому статусі, вказуючи на її номінальну підпорядкованість московському патріархові до 1709 р., а після заснування Нової Січі загадав про благословення цієї події з боку київського митрополита, далі вказує на роль в історії церкви “духовного наставника”, Києво-Межигірського монастиря. Історик знайшов за необхідне підкреслити, що різниця від “Руської” церкви полягала саме в управлінні – головою запорозької церкви фактично був кошовий отаман⁴⁴⁴.

Окреме зауваження М. Г. Устрялова стосувалося висвітлення у А. О. Скальковського історії участі запорозького козацтва у російсько-турецькій війні 1769-1774 рр. На думку академіка, історик козацтва зайняв недостатньо критичну позицію, змалював картину, яку заперечують ордери Румянцева Катерині II, що зберігаються в архіві воєнного міністерства. Слід відмітити, що А. О. Скальковський при відтворенні історії участі козацтва у цій війні використовував документи доступного йому цінного запорозького архіву, тому вводить до наукового обігу ордери П. О. Румянцева Кошу Запорозької Січі. Поряд з цим вже в ИНС-1 історик намагався зайняти об'єктивну – в контексті свого світогляду – позицію і вказував як на позитивні, що стосувалися військової служби, так і негативні, пов'язані з “непокорю”, моменти історії запорозького козацтва в цей період⁴⁴⁵, тому звинуватити його в односторонності важко і несправедливо з боку рецензента. Не змінилася його позиція фактично і в ИНС-2. Для її підтвердження А. О. Скальковський додав до офіційних джерел центрального походження документи з запорозького архіву, такі, як фрагменти похідних журналів та листування⁴⁴⁶. Історик зазначив, що їх об'єктивність у відображенні істини забезпечується їх секретним статусом.

Зауваження рецензента стосувалися і зображення в ИНС-1 процесу ліквідації Нової Січі у 1775 р. А. О. Скальковський став фактично першим істориком, хто детально розглянув причини й обставини ліквідації Запорозької Січі російським урядом, присвятивши цій важливій проблемі окремі розділи у першому та другому виданнях історії Нової Січі (розділ 9 в ИНС-1 та розділ 6 в ИНС-2). При підготовці ИНС-2 більше уваги приділив питанню історичних передумов, вказуючи водночас на те, що його висновки в цьому питанні не остаточні⁴⁴⁷, та відтворенню фактографічної канви. Критика, висловлена М. Г. Устряловим в рецензії під час конкурсу 1842 р., в основному торкалася підходів А. О. Скальковського до використання джерел. Академік вказував на

442 ИНС-2.-С. 28, прим.

443 ИНС-1.-С. 41, прим.

444 ИНС-2.-Ч. 1.-С. 159, 167-169.

445 ИНС-1.-С. 317, 320, 323.

446 ИНС-2.-Ч. 3.-С. 6.

447 ИНС-2.-Ч. 3.-С. 179.

надмірне захоплення істориком переказами колишнього запорожця М.Коржа за рахунок офіційних документів. В ИНС-2 А.О.Скальковський, з одного боку, розширює коло джерел, навіть включаючи картографічні, з іншого, продовжує наголошувати на цінності повідомлень Коржа, який атакування Січі описав “сходно вполне с истиной”. Додатковим свідченням цього, ймовірно, стало співпадіння відомостей у М.Коржа та у народній пісні про цю подію⁴⁴⁸. А.О.Скальковський не просто користується переказами для заповнення лакун, утворених відсутністю документів⁴⁴⁹, але й, відповідно романтичним тенденціям в історіографії підносить народну фіксацію історичних подій на рівень їх відображення в офіційних документах. Водночас А.О.Скальковський “очищує” дані нарративного джерела, вказуючи на суб’єктивний вплив щодо висвітлення подій у М.Коржа. Останній, зображуючи П.Текелія боягузливим, керується “злопамятством за разорение Сечи”⁴⁵⁰.

Критично поставився М.Г.Устрялов і до висновків А.О.Скальковського щодо писемності запорозьких козаків. Історик Нової Січі широко розумів цей термін, що охоплював і писемну продукцію канцелярії, й усну народну культуру (перекази та пісні). В ИНС-2 він в лапки бере термін писемність у змісті монографії, однак жалкуючи додає, що ще не видані “малоросійські літописи”. Складені, на думку історика, на основі переказів, і тим самим представляючи народний погляд на історію, вони дозволили б вірніше оцінити історичні події⁴⁵¹.

Попри критику рецензента під час конкурсу 1842 р., А.О.Скальковський, як це було виявлено, в ИНС-2 майже не вніс зміни до своїх інтерпретацій. Його зусилля були направлені, здебільшого, на доведення правильності зроблених в ИНС-1 висновків, на те, щоби слідувати законам історичної критики або сучасної йому історичної науки (що спеціально відмітив у другій рецензії М.Г.Устрялов⁴⁵², на оприлюднення даних отриманих ним нових документів запорозького архіву. У результаті участь ИНС-2 у конкурсі АН 1846 р. принесла визнання А.О.Скальковському з боку цієї установи. М.Г.Устрялов у надрукованій у звіті рецензії високо оцінив роботу історика і визнав за можливе рекомендувати її на отримання заохочувальної (половинної) премії. Однак фінансова ситуація в АН склалася таким чином, що рецензенти рекомендували до отримання премій більше праць, ніж було наявних грошей у фонді премії. Монографія А.О.Скальковського відповідала цілій низці вимог до робіт, які рекомендувалися і на повну премію: довголітня важка праця над проблемою; новизна погляду на предмет; пошук й наукова розробка невідомих до того джерел, що було відмічено рецензентом⁴⁵³. Щоправда у повній премії відмовив ИНС-2 сам М.Г.Устрялов, вказавши на те, що А.О.Скальковський заслуговував би на цю нагороду, якщо б висвітлив докладно всю історію козацтва, а не тільки останнього Коша (період Нової

448 ИНС-2.-Ч. 3.-С. 186, 188, 201.

449 ИНС-2.-Ч. 3.-С. 189.

450 ИНС-2.-Ч. 3.-С. 195.

451 ИНС-2.-Ч. 1.-С. 348.

452 Устрялов Н.Г. Разбор сочинения ...-С. 162-163.

453 Общий отчет...-С. 6; Устрялов Н.Г. Разбор сочинения ...-С. 160, 162, 164.

Січі)⁴⁵⁴. Перевага при нагородженні як повними, так і заохочувальними преміями очевидно віддана була тим роботам, які відповідали ще одній вимозі – наявності високої практичної користі. Академія не врахувала рекомендацію М.Г.Устрялова і постановила тільки “упомянуть с похвалою” про видатну книгу А.О.Скальковського⁴⁵⁵.

Той факт, що треті видання за новим положенням конкурсу не допускалися до участі в ньому, очевидно, поряд з іншими чинниками, не сприяв продовженню роботи над створенням чергового видання історії Нової Січі. Поряд з цим дослідження історії спроб А.О.Скальковського отримати визнання з боку Академії Наук результатів його розробки історії запорозького козацтва виявило важливу роль Демидівського конкурсу у підтримці місцевих історичних досліджень. Рецензування з боку академіків сприяло кореляції якщо не інтерпретацій, то методів історичного дослідження з прийнятими у столичних наукових колах стандартами, які у даному випадку представляла методика М.Г.Устрялова. Впровадження нових правил, які передбачали право участі у конкурсі других видань, стало важливим підґрунтям, зокрема, для А.О.Скальковського, внести вказані зміни до своєї монографії і зайняти гідне місце серед сучасних йому істориків (думка М.Г.Устрялова про автора ИНС-2, висловлена в рецензії).

ДОДАТОК

[Рецензия] № 4.

История Новой Сечи [...] Одесса, 1841.

Читано [5] апреля 1843 г.

В предисловии автор [А.О.Скальковский] говорит, что после многих поисков, ему удалось найти в Екатеринославе, в обрывках архива одного давно упраздненного присутственного места, дела Запорожского Коша от 1730 до 1775 гг. ...

Собрание документов, найденных г. Скальковским, хотя не многочисленное и вовсе не заслуживает пышного названия запорожского архива, тем не менее включает в себе несколько актов, бывших доселе неизвестными и поясняющие состояние Запорожья в последнее время его существования. Таковы, например, 3 грамоты Крымских ханов к Кошевым атаманам (388, 395 и 396), наказ Товарищества депутатам Запорожского войска, отправленные в Комиссию составления Нового Уложения в 1767 г. (402), ордера Миниха, Румянцева Панина и Потемкина во время войн России с Турцией. Но сими немногими документами и ограничивается достоинство труда г. Скальковского. Исследования самого автора или слишком поверхностны или неосновательны, так он принимает за неоспоримую истину, что именем Руси, еще до Рюрика, назывались славяне, населявшие земли нынешней России, доказывает, что Запорожское военное братство установилось по примеру рыцарских орденов католических, преимущественно тамплиеров и иезуитов (підкреслено М.Г.Устряловим - Л.Н.) утверждает что православные церкви и духовенство в Запорожье были независимы от общей иерархии

454 Устрялов Н.Г. Разбор сочинения ...-С. 164.

455 Общий отчет...-С. 6-8.

Российской, хотя вслед за тем сам же говорит, что Запорожцы во все времена составляли парохию ставропигиального Киевского Межигорского монастыря и принимали к себе только тех духовных, которые одобряемы были его настоятелем; кроме того, описывая уничтожение Сечи он верит рассказам безграмотного казака Коржа, более чем официальным документам, о которых даже вовсе не упоминает. Как предание последнего Запорожца, одаренного умом и даром слова, рассказы Коржа без сомнения любопытны, но не в такой степени, чтобы верить им безусловно и предпочитать их самым актам. Корж передавал события по-своему, со всеми прикрасами и прибавлениями молвы народной. Можно было заимствовать у него многие черты нравов и составить из них живописную картину; но доверять его полусказочным преданиям, более нежели историческим документам будет большою ошибкою. Наконец нельзя не заметить излишнего пристрастия к своему предмету, столь несносного в деле историческом: видя в запорожцах каких-то рыцарей, героев, даже людей письменных, он утверждает, что они в первую войну Турецкую прославили себя доблестями; совсем не то говорил об них Румянцев в донесениях своих к императрице Екатерине II, хранящихся в архивах военного министерства. Экстраординарный академик Н.Устрялов. 28 марта 1843 г.

Архів Російської Академії Наук. – Ф. 2: Канцелярія конференції та Секретаріат Академії Наук. – Оп. 1-1842. – Спр. 1: XII Демидівський конкурс. – Арк. 48-50 зв.

Lyudmyla Novikova

A.O.Skal'kovs'kyi's monograph "The History of Nova (New) Sich or of the last Zaporozhian Kosh" in Demidov's competition of Petersburg Academy of Science

The article has been dedicated to a process of participation of A.O.Skal'kovs'kyi's monograph of 1st and 2nd editions "The History of Nova (New) Sich or of the last Zaporozhian Kosh" (1841-1842, 1846) in Demidov's competition of Petersburg Academy of Science, which became an important factor for increasing local or regional scientific investigations in Russian empire and in the South of Ukraine in XIX c.

УДК 93(477.7)“1826”

**Анатолій
Бачинський**

О.ЛАЗАРЕВСЬКИЙ І “СВЕДЕНИЯ О ЗАДУНАЙСКИХ ЗАПОРОЖЦАХ В 1826 Г.”

Публікація, а точніше тези були підготовлені і відправлені А.Д.Бачинським для участі у науково-практичній конференції “Українська археографія: проблеми і перспективи”, присвяченій 160-річчю від дня народження О. М. Лазаревського, що проводилась 20–22 жовтня 1994 р. в Чернігові. Однак через невідомі нам причини вона не була опублікована. Пропонуємо чичачеві варіант датований 14–15 жовтня 1994 р. і підписаний А.Д.Бачинським.

Матеріал присвячений публікації О.Лазаревським одного з джерел з історії задунайського козацтва у 1826 в журналі “Киевская старина”. З'ясовано, що